

Tanulmány

Sikertelen kihelyezések A hagyományos nevelőszülőktől 1991-ben és 1992-ben visszahozott gyerekek eseteinek vizsgálata

Az utóbbi időben a nevelőszülői hálózat léte, működése élénk viták keresztüztüzebe került. A gyermekvédelemben elfoglalt szerepével kapcsolatban végletes, gyakran egymásnak ellentmondó elméletek, vélemények alakultak ki.

Egyesek kiemelt jelentőséget tulajdonítanak neki, és a nevelőszülői hálózat fejlesztésében látják a gyermekvédelem jövőjét a nevelőotthoni hálózat egyidejű elsorvasztása mellett. Mások viszont azon a véleményen vannak, hogy nem tölti be a neki szánt szerepet, pozitív hatását megkérdőjelezzik, és a nevelőotthoni feltételek javításában, az ott folyó szakmai munka színvonalának emelésében látják a kiutat.

Gyakorló nevelőszülők, nevelőszülői tanácsadók, a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek tudják, a bőrükön érzik, hogy a kérdéskör sokkal bonyolultabb, összetettebb annál, mintsem hogy az ilyen leegyszerűsített javaslatok bármelyikével is egyetérthessenek.

Ez a vizsgálat azt célozta, hogy objektívebb, árnyaltabb kép alakulhasson ki e témával kapcsolatban.

Munkánk során elemeztük az 1991-ben és 1992-ben a hagyományos nevelőszülőktől visszahozott gyerekek eseteit.

A jelenlegi elemzés egy-egy állomása egy komplex vizsgálatnak, amely a későbbiek során kiterjed majd a sikeres kihelyezésekre, és összehasonlítási céllal ugyancsak fontos lenne elvégezni a sikeres és sikertelen intézményi életutak, illetve örökbefogadottak vizsgálatát. Teljekörű összehasonlítás természetesen nem lehetséges, de sokféle és többirányú kutatás, elemzés a jövőbeni munkát is segítené, és lehetőséget adna a jelenlegi helyzet objektívebb értékelésére is.

A regisztrált adatok szerint a fővárosban 1991-ben 397 gyermek élt hagyományos nevelőszülőnél. Közülük 28 gondozottunk került vissza a családból (7%). 1992-ben 568 gyermek élt hagyományos nevelőszülőnél, és 24 kiskorú került vissza (4,2%). 1993. május 20-i adatok szerint 55 gyerek nevelkedik hagyományos nevelőszülőnél, és eddig 6 gyermeket kellett visszahozni valamilyen oknál fogva (1,06 %). Az 1991 előtti évekből nincs pontos adatunk.

Az alkalmazott vizsgálati módszerek a következők voltak;

1. Az iratanyagok áttanulmányozása, a lényeges adatok kigyűjtése, és a bennük rejlő, nyomon követhető összefüggések kiemelése.
2. Az általunk szerkesztett kérdőív kitöltése nevelőszülői tanácsadókkal. Ebben olyan kérdések szerepeltek, amelyekre az iratanyagokból nem kaphattunk megbízható választ.

A kérdőív logikai szerkezete a következőképpen épült fel:

- szerepeltek benne a visszahozott gyerekre vonatkozó kérdések,
- a nevelőszülőkre vonatkozó kérdések,

— a nevelőszülői tanácsadók (a fővárosi GYIVI-ben tanácsadóra változtatták a rosszhangzású felügyelő el-nevezést) esetekkel kapcsolatos meglátásai.

A fenti két tárgyi évet egységként kezeltük, tehát összesen 52 esetet vizsgáltunk meg, illetve ténylegesen csak 45-öt, mert 7 gyermek esetében nem álltak rendelkezésünkre a szükséges mennyiségű adatok.

Megkíséreltünk pontos képet kapni a gyermekek élettörténetéről nevelőszülői családba kerülésükig. Ezért választ kerestünk a következő kérdésekre:

1. Melyek voltak az állami gondoskodásba kerülés okai?
2. Hány éves korukban kerültek az érintett gyermekek állami gondoskodásba?
3. Hány intézetben nevelkedtek nevelőszülői kihelyezésük előtt?
4. Hány évesek voltak, amikor a nevelőszülői családba kerültek?
5. A nevelőszülői kihelyezés előtt volt-e kapcsolata a gyerekeknek a vérszerinti szülőkkel?
6. Hogyan alakult a vérszerinti szülővel való kapcsolatuk a kihelyezést követően?
7. Hány testvére van a gyermeknek, és hányan kerültek közülük ugyanahhoz a nevelőszülőhöz?

Az általunk vizsgált esetek 75%-ában a szülők életvitele, családi krízishelyzet volt a kiváltó oka a gyermekek állami gondoskodásba kerülésének. Ezt az adatot fenntartással kell kezelnünk, mivel nem ismertek a prevenció, családgondozási törekvések, és a tapasztalatok szerint a nem tisztázott fogalmi, szakmai standerdek miatt nehezen azonosítható, ki mit ért deviancián, krízisen, rendezetlenségen, elhanyagoláson stb.

A vizsgált esetek 71 %-a 0 és 6 éves kora között került a gyermekvédelmi hálózatba, ezen belül 51%-uk csecsemő- és kisdedkorban! A legtöbb gyermek (20) egy gyermekotthonban nevelkedett a kihelyezés előtt. Közülük 16 gyerek 0 és 6 éves kora között került a nevelőszülőhöz.

Az adatok alátámasztani látszanak azt a pszichológiai ismeretet, mely szerint a személyiségfejlődésben az első hat évnek kiemelt jelentősége van.

A szakemberek véleménye megegyezik abban, hogy a sok intézetváltás is személyiségkárosító tényező. Ez nyilván helytálló megállapítás, ugyanakkor úgy tűnik, hogy sokkal nagyobb ártalom, ha a gyermek ugyan csak egy intézetet jár meg a nevelőszülőhöz kerülése előtt, de ez az egy intézet életének arra a szakaszára esik, amikor a legsérülékenyebb,

Ezért van kiemelt jelentősége annak, hogy a csecsemő-, illetve óvodásotthonokban milyen feltételeket tudunk teremteni a hospitalizálódás veszélyének csökkentésére.

Arra is rákérdeztünk, hogy a vizsgált esetekben hány évig volt a gyermek a nevelőszülőjénél?

Azt a szomorú eredményt kaptuk, hogy a legtöbben (65 %) 0 és 3 év közötti időt töltöttek a nevelőcsaládban.

Csecsemőkorú gyermek csak 3 volt közöttük (2 csecsemőt egy véletlen és tisztázatlan baleset következtében kellett visszahozni ugyanattól a nevelőszülőtől), 23 gyermek óvodás-, illetve kisiskoláskorú volt. Itt a visszaszállítások oka egyértelműen a nevelőszülők alkalmatlanságára, vagy a felkészítésük hiányára vezethető vissza. Ezekben az esetekben ugyanis a nevelőcsaládot váratlanul érték a náluk élő gyermekek neurotikus tünetei és iskolai kudarcai.

Megdöbbenő az az adat is, mely szerint 28 %-uk mindössze 6 hónaptól 1 évig terjedő ideig nevelkedett a nevelőszülőnél. Ezekben az esetekben a legtöbb gyermek serdülőkorú volt. Itt a serdülők által választott nevelőszülői kapcsolatokról volt szó, amelyeket a GYIVI

legalizált. (Tette ezt általában azért, mert a fiatalok ennek megtagadása esetén szökéssel, öngyilkossággal fenyegetőztek.)

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a vizsgált gyerekeknek a nevelőszülői kihelyezés előtt volt-e kapcsolata a vérszerinti családjával, és ez hogyan alakult a kihelyezés alatt.

Kérdéseket tettünk fel azzal kapcsolatban is, hogy a vérszerinti családdal való kapcsolattartás nehezítette-e a nevelőszülők vagy a gyermekek helyzetét.

A tanácsadók véleménye szerint nem okozott problémát 6 esetben, a nevelőszülőt fenyelezte 4 esetben, és egyikőjük sem kívánta a találkozást 6 esetben.

A 45 gyermekből 9 rokonhoz került. Általában ezekben az esetekben a kapcsolattartás nem okozott gondot, ellenében azokkal az esetekkel, amikor a szülő megjelenésétől való félelem kifejezetten neurotizáló jellegű volt. Például akkor, amikor az állami gondoskodásba kerülése előtt az apa brutálisan bántalmazta gyermekét, vagy ugyanúgy akkor is, amikor az apa az elhunyt anya elmebetegségéből eredő tüneteket részletezte az akkor óvodáskorú gyermeke előtt minden láthatás, alkalmával. Neurotizáló volt az az eset is, amikor 11 évi hallgatás után a börtönből szabadult anya váratlanul megjelent, méghozzá úgy, hogy az iskola előtt lepte meg gyermekét.

A vérszerinti szülővel való kapcsolattartás kritikus pontja a nevelőszülőnél történő nevelésnek. Ezek a találkozások a vérszerinti szülő, a nevelőszülő és a gyermek szempontjából is veszélyeket rejtnek magukban. Az adatok is bizonyos mértékig tükrözik ezt. Addig, amíg a nevelőszülőhöz történő kihelyezésig a rendszeres kapcsolattartás 33 % volt, a kihelyezés után ez lecsökkent 22 %-ra!

Mi magunk is családgondozói tapasztalatunkból tudjuk, hogy számos vérszerinti szülő a kihelyezés után fél a kapcsolattartástól, és hajói belegondolunk, nem is teljesen alaptalanul. Fél szembesülni azzal a ténnyel, hogy a gyermeke esetleg már nem őt szereti jobban, hanem a nevelőszülőt, aki adott esetben többet tud adni számára, mint ő (szép ruhákat, játékokat, finom ételeket stb.). Másrészt a GYIVI-ben történő ügynevezett láthatások is kellemetlenek számára, hiszen általában tiszta, ápoltságú, jólöltözött emberek a nevelőszülők, akik mellett az ő megjelenése éles kontrasztként hathat, s mindez érthetően fenyeleg. Nem képes feloldódni, ez gyakran azt a látszatot kelti, hogy nem tud gyermekével mit kezdeni, akiről ráadásul nem tudja, mert nem is tudhatja, hogy hol él, így valamiféle titokzatosság veszi körül.

Ez felveti ismét azt a kérdést, hogy a vérszerinti szülőt is segíteni kell, felkészíteni a találkozásokra, és lehetőség szerint valamilyen program keretében találkozni, nem a mindenkit fenyelező, személytelen és ingersezegény hivatali helyiségben.

A nevelőszülő szempontjából is gyakran érthető, hogy idegenkedik a kapcsolattartástól. Félelmének többfajta motivációja is lehet. Egyfelől taszíthatja a vérszerinti szülő megjelenése (külsője, modora, kiszámíthatatlansága), másrészt pedig szorongással tölti el a lehetőség, hogy hasonlóságot fog felfedezni az általa nevelt és szeretett gyerek, és a vérszerinti szülő között. Ijesztő lehet számára az is, hogy a vérszerinti szülő beleavatkozik majd életükbe.

Ha a vérszerinti szülő kulturáltabb, élete rendeződni látszik, akkor pedig attól fél, hogy az általa szeretett gyermeket elvehetik tőle.

A kapcsolattartás a gyerek szempontjából is próbatétel. Ő is félhet az esetleg rég nem látott szülő megjelenésétől, reakcióitól. Büntudatot érezhet, amiért a nevelőszülőjét jobban szereti. Nem tudja, hogy mikor viselkedik helyesen, akkor-e, amikor a vérszerinti szülőhöz simul, vagy akkor, amikor nem engedi el a nevelőszülő kezét.

A nevelőszülői tanácsadótól igen nagy szakmai tapasztalatot kíván egy-egy láthatás.

A nehézségek ellenére mégis meg vagyunk győződve arról, hogy a vérszerinti szülővel való kapcsolattartás szorgalmazása mindenkinek egyaránt érdeke, hiszen ha a gyermek a

nevelőszülőtől visszakerül, és a vérszerinti kapcsolata a nevelőszülőnél eltöltött évek alatt már leépült, akkor kapcsolatok nélküli, magányos, és legtöbbször kötődési képességét elvesztő emberré válik. De minden esetben fontos, hogy a vérszerinti szülő és a gyerek között legyen kapcsolat, amiben a gyerek feldolgozhatja a tényt, hogy ki(k) a szülei, hiszen a tény, hogy az ő gyerekek, nem változtatható meg. Az elutasítás, háritás, elzárás, hazugság mindenképpen személyiségkárosító, és hosszabb távon maradandó, nehezen gyógyítható sebeket okoz.

Áttekintettük a visszahozott gyermekek testvérkapcsolatait is, és azt tapasztaltuk, hogy bár soknak van közöttük testvére, mégis csak két esetben kerültek testvérek egy nevelőszülőhöz. Egy esetben találkoztunk azzal, hogy bár a testvérek két különböző nevelőszülőnél nevelkedtek, a nevelőszülők összejártak, közös programokat szerveztek.

Testvérek együtthelyezése az elmúlt években is célként szerepelt, gyakorlati megvalósítása azonban sajnos csak ritkán lehetséges. Ennek több oka is van. Egyrészt kevés az olyan nevelőszülő-jelölt, akik testvéreket kívánnának magukhoz venni, vagy ha igen, akkor is legfeljebb csak egy testvérpárt. De ha még elegenden volnának is az erre a feladatra jelentkezők, általában lakásuk mérete vagy jövedelmük nem teszi ezt lehetővé. Másrészt a jelenlegi feltételek mellett nem is érdemes mindig erre törekednünk, hiszen ha a testvérek nem is ismerik egymást, akkor nem lehet mindenáron megvalósítandó cél egy családba történő helyezésük. Ha ehhez az elvhez mereven ragaszkodnánk, előfordulhatna, hogy egy gyermeket csak azért nem helyezünk nevelőszülőhöz, mert testvérei vannak, bár nem is ismeri őket. Az a bekerüléskori, illetve prevenciós munka elégtelenségével hozható összefüggésbe, túl a mindig előforduló fatális helyzeteken, hogy ilyen számban fordulnak elő szülői, testvéri kapcsolati zavarok.

Más a helyzet akkor, ha a testvérek között szoros és mély kötődés figyelhető meg. Ez minden esetben így van, ha a testvérek együtt és egyszerre kerültek állami gondoskodásba. Ilyenkor pl. a gyermekek olyan súlyos dolgokat éltek meg együtt, hogy szorosabban összetartoznak, mint a testvérek általában, illetve a krízishelyzet, a megváltozott környezet is szorosabbá teszi a kötődést. Szétválasztásuk, különböző helyre történő helyezésük súlyos hiba lenne. Felmerül tehát a kérdés, hogy milyen, esetleg eddig nem alkalmazott módszerek jöhetnek szóba, pl. nagyobb anyagi támogatás, szolgálati lakás a nevelőszülőknek, hivatásos nevelőszülői, vagy lakásotthonos elhelyezés professzionális nevelőkkel, stb.

A visszakerült gyerekek nevelőszüleit vizsgálva nyilvánvalóvá vált az az egyébként nem meglepő tény, hogy a GYIVI csak az esetek 20%-ában játszott szerepet a nevelőszülő kiválasztásában. Itt a problémát az a tisztázatlanság okozza, ami a családgondozás tekintetében is gyakran felmerül, és pedig hogy kinek a kompetenciája és jogosítványa. Jó lenne, ha a jogi és szakmai szabályozás a mainál árnyaltabb lenne e vonatkozásban, megteremtve a garanciákat, feltételeket és a szükséges kontrollt is.

A nevelőszülő jó kiválasztása az egyik legfontosabb eleme a nevelőszülőnél történő nevelésnek. Szakítani kell azzal a koncepcióval, mely szerint a nevelőcsaládban történő nevelés csak jobb lehet a nevelőotthoni nevelésnél. A gyerek nagyon súlyos, egész életére kiható traumákat élhet át egy rossz nevelőcsaládban. Ezért lehetőség szerint törekedni kell arra, hogy csak jól felkészült szakemberek által vizsgálják, és erre a feladatra alkalmasnak találtatott nevelőszülők vállalhassanak ilyen feladatot.

Úgy gondoljuk, hogy ha a GYIVI által foglalkoztatott tanácsadók dolgoznak majd feltehetően hosszú éveken keresztül a nevelőcsaládokkal és a náluk nevelkedő gyerekekkel, akkor csak a GYIVI szakemberei lehetnek kompetensek abban is, hogy a nevelőszülőt kiválasszák, illetve alkalmasságukat megvizsgálják.

Fel kell vállalni azt a kockázatot is, hogy kevés alkalmasnak látszó jelentkező esetén kevesebb lesz a nevelőszülőhöz történő helyezés.

Meg kell értetni a nevelőotthonokkal, hogy ne kezdeményezzék a korábbi évek gyakorlatának megfelelően a patronáló kapcsolatok kiépítését. A gyermek nem lehet családok kísérletezésének tárgya, vagyis nem folytatható tovább az a gyakorlat, amely szerint a nevelőotthonok hétvégeken patronáló családokhoz adják gyermekeiket, hogy a kiskorú a nevelőotthoni környezeten kívül a családi életről is fogalmat alkothasson, kockáztatva ezzel azt a lehetőséget is, hogy a patronáló család többet nem jelentkezik, vagy csak ritkán jelentkezik, gyakran csak akkor, ha nincs egyéb programja hétvégére.

A nevelőszülők motivációját vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy számos visszakerült kiskorú nevelőszülője rokonsági kapcsolatban állt a gyermekkel (9 esetben).

Hadd idézzük itt az egyik nevelőszülői tanácsadó saját esetével kapcsolatos összegzését:

„A legfontosabb tanulságok számomra: Amikor egy családtag kíván nevelőszülő lenni, azt általában mindenki olyan csodálatos, a gyermek érdekében álló legpozitívabb lehetőségnek tartja, hogy a személyiségvizsgálat lehetősége fel sem merül, pedig fontos lenne. Ebben a konkrét esetben például a nagybácsi testvére iránti kegyeletérzésből vállalta annak árváját. A vérszerinti anyát, sógornőjét megvetette erkölcstelen életmódja miatt. Ösztönösen kivetítette félelmét, nehogy I. is olyan legyen, sőt, el is mondta később nyíltan, azért szigorú, mert I. az anyja vére, már most is látszik, hogy lusta a házimunkában.

Sajnálom a kislányban azt az elveszett lehetőséget, amit egy jó nevelőszülő kibontakoztathatott volna. I. jólelkű, szeretetre méltó kislány, nagyon szomorú, hogy mégis magányos, labilis, gátlásos lett megfelelő elhelyezési forma hiányában. Ez a nevelőszülői kihelyezés nem segített rajta.”

Viszonylag magas volt azoknak a nevelőszülőknek a száma (6), akik azért vállalták a nevelőszülőiséget, mert nem lehetett saját gyerekük. Rájuk az volt jellemző, hogy túl nagy elvárással indultak a feladatnak, és épp ezért nehezebben tolerálták a hozzájuk került gyerekekkel kapcsolatos nehézségeket.

Véletlenszerű patronálás kapcsán vált nevelőszülővé 4 család, és ugyanennyien vállalkoztak feladatra azért, mert magányosságukat akarták oldani.

(A motiváció vizsgálatánál a nevelőszülői tanácsadók megítélésére hagyatkoztunk, a környezettanulmány elkészítésénél használatos kérdőívben ugyanis a motivációra kérdező rubrikában szinte kivétel nélkül a gyermekszerepet szó szerepelt.)

Fontos kérdésnek tartottuk, hogy kapott-e elég információt a nevelőszülő a hozzá került gyermek élettörténetéről, pszichikai státusáról. A nevelőszülői tanácsadók válaszaiból úgy tűnik, hogy többnyire igen. Az információk vagy a GYIVI-től, vagy a gondozóintézménytől, esetenként a vérszerinti szülőtől vagy magától a nagyobb gyermektől származtak. Rokon gyermek kihelyezése esetén a kérdés természetesen fel sem merült.

Tudjuk, hogy az elég információ csak relatíve lehet elég, hiszen ha a nevelőszülői tanácsadó elégnék is tartotta az információmennyiséget, nem biztos, hogy a nevelőszülő is annak érezte.

Egyetlen esetben talákoztunk az információ kifejezett eltitkolására törekvő szándékkal. Itt a gyermek apját több emberen elkövetett szándékos emberölésért kivégezték, és ezt senki sem merte közölni a nevelőszülővel. A gyermek visszakerülése azonban nem volt összefüggésbe hozható ennek az információnak az elhallgatásával. Persze az is igaz, hogy nem tudhatjuk, mi lett volna, ha a nevelőszülő előtt nem marad rejtve ez az információ.

Ma már szándékos információelhallgatás nem fordulhat elő nevelőszülői kihelyezés esetében. A nevelőszülőnek, aki erre a nagyon nehéz feladatra vállalkozik, ismernie kell nevelt gyermeke élettörténetét.

A nevelőszülőhöz történő helyezés új rendje, amelyben a leendő nevelőszülő, a családgondozó, a gondozóintézmény szakembere, a nevelőszülői tanácsadó, esetenként a vérszerinti szülő és a gyámhatóság is képviselteti magát, elvben kizárja annak a lehetőségét, hogy a gyermek élettörténetével, egészségügyi és pszichés státusával kapcsolatos információk a leendő nevelőszülő előtt rejtve maradjanak.

A kérdést vizsgálva azonban jogosan merülhet föl az a kétely, hogy adott esetben nem fog-e visszaélni a nevelőszülő a rábízott információkkal. Hogyan egyeztethető ez össze a gyermek személyiségjogaival? Ez annál is inkább rendezendő jog-etikai probléma, mert előfordul, hogy a tisztviselő, intézményi szakember sem tartja be a más szakmákban orvos, bíró esküvel megerősített titoktartási kötelezettségét.

Szeretnénk hinni, hogy a nevelőszülők alapos személyiség-, illetve alkalmassági vizsgálata lecsökkenti ennek a veszélynek a lehetőségét.

A vizsgált esetekben a nevelőszülői kihelyezéseket mindig megelőzte egy patronálási időszak. Ennek időtartama azonban rendkívül változatos képet mutatott. Általában 2-3 hónapig tartott, a legrövidebb 2 hétig, a leghosszabb pedig 10 évig. Ezek az adatok némi magyarázatra szorulnak.

A hosszú évekig tartó patronálás mögött általában olyan események húzódtak meg, amelyekben a gondozóintézmény patronáló családokat kereső szándéka vezetett a gyermek és majdani nevelőszülője közötti kapcsolathoz. A kezdeti években, amikor a gyerek még kicsi volt egyik félben sem merült fel az igény, hogy a patronálási kapcsolat végeredménye egy nevelőszülői kihelyezés legyen. Majd az évek múlásával valamelyik fél, általában a gondozóintézmény, szorgalmazni kezdte a patronáló szülő nevelőszülővé való átminősítését. Ezek mögött olyan szakmai megfontolásokkal találkoztunk, főleg a neurotikus gyermekeket nevelő otthonokban, amelyekben a családban élést gyógyító erejűnek érezték a nevelőotthonban éléssel szemben.

A mindössze 2 hétig tartó patronálás, amelyből egy csupán 2 hétig tartó nevelőszülői kihelyezés született, komoly tanulsággal szolgál.

A kislány átmeneti nevelőcsaládnál élt, amikor leendő nevelőszüleivel megismerkedett. Két hét múlva, hogy ne kelljen a gyermeket továbbhelyezni, a nevelőszülői megállapodás megkötött. A nevelőszülők alkalmassági vizsgálata akkor még nem volt kötelező, mert ha a kihelyezést ez megelőzte volna, minden bizonnyal fény derült volna arra, hogy a nevelőszülők házassága olyannyira labilis, hogy ez két hét múlva a válókereset benyújtásához vezetett.

A patronálási, vagy más szóval ismerkedési időszak hosszúsága, milyensége meghatározó fontosságú egy-egy nevelőszülői kihelyezés megvalósításakor. Természetesen fontos, hogy a gyermek minél hamarabb családban éljen, ez azonban nem jelentheti azt, hogy nem adunk elég időt arra, hogy összeszokjanak, egymást jól megismerve mindkét fél közös vágya legyen, hogy együtt élhessenek.

A gyermek a nevelőszülői kihelyezés előtt általában egy nevelőotthonban él. Még ha ez egy intézet, akkor is a gyermek otthona. Felnőttekhez, gyermekekhez szoros kapcsolat fűzi. Egy-egy patronálási folyamatban időt kell számára hagyni nemcsak arra, hogy leendő nevelőszüleit megszeresse és elfogadja, hanem arra is, hogy megszokott környezetéről leváljon. Különösen fontos ez kisgyermekes esetében, ahol a gondozónők, óvónők személye anyapótló szerepet tölt be életükben.

Mindezeket figyelembe véve úgy gondoljuk, hogy nem lehet pontosan meghatározni, hogy egy-egy patronálási folyamat meddig tartson. Az ismerkedési szakaszt figyelő, támogató szakemberek együttes véleménye alapján mondható csak ki, hogy a patronálást felválthatja a nevelőszülői kihelyezés.

A nevelőszülői családok szerkezetét vizsgálva kiderült, hogy a visszahozott gyerekek nevelőszüleinek nagyobbik fele házaspár volt (61 %), míg kisebbik fele egyedülálló (39 %).

Úgy tűnik, hogy egy-egy kihelyezés sikertelensége nem magyarázható pusztán a nevelőszülői család szerkezetének milyenségével.

Természetesen elvileg jobb, ha házaspár vállal nevelőszülőiséget, de az egyedülállóság nem lehet kizáró kritérium. A fenti adatok ezt támasztják alá.

Vizsgáltuk, hogy a visszakerült gyerekek kivül hány kiskorú nevelkedett még az adott nevelőszülői családban. A családok 44 %-ának sem saját, sem nevelt gyermeke nem volt. 56 %-uk nevelt még otthon saját, vagy állami gondoskodás alatt álló gyermekeket.

Az általunk vizsgált esetekben nem volt kimutatható összefüggés a családban nevelkedő kiskorúak száma és a kudarcos kihelyezés között. Ugyanakkor a nevelőszülői tanácsadók több esetben beszámoltak arról, hogy a saját és a nevelt gyerek közötti kapcsolat konfliktusokkal telített volt, de végső soron soha sem csak ez az egy ok vezetett a visszakerüléshez.

Két esetben derült fény arra, hogy a saját gyerekek kifejezett tiltakozása ellenére került nevelt gyermek a családba, és két esetben fordult elő, hogy a saját gyerekek eltávolodtak szüleiktől, mert a nevelt gyermekkel való törődés testvérféltékenységet váltott ki belőlük.

Megállapítható-e egyáltalán, hogy hány kiskorú együttes nevelése teszi lehetővé a nevelőszülő számára a teljes odafordulást gyermekei felé, és ha igen, hol a határ?

Tudjuk, hogy vannak nagyon jól működő családok nagyon sok gyerekkel, és vannak egy gyereket nagyon rosszul nevelő családok is. Mi mégis azt gondoljuk, hogy lehet és kell is határt szabnunk. Amikor ugyanis nevelőszülői családba helyezünk el egy gyermeket, ezt elsősorban azért tesszük, hogy a gyermek több szeretetet, nagyobb odafigyelést, mélyebb és tartalmasabb emberi kapcsolatokat kapjon, mint egy nevelőotthonban. Ha a család létszámánál fogva már kezd hasonlítani egy kis nevelőotthonra, a kihelyezésnek nincs értelme. Akkor, pedig már végképp nem lesz, ha Magyarországon is elszaporodnak majd az úgynevezett családóthtonok. Sajnos a jelenlegi hivatásos nevelőszülőkre vonatkozó szabályok és az eddig ismert új tervezetek sem veszik ezt tekintetbe a kötelezően előírt minimálisan 5 vállalható, súlyos problémák esetében 3 gyerekszámot tekintve. Pedig a mögötte meghúzódó indoklás, a fizetésükért dolgozzanak meg, mindenféle szakmai hozzáértést nélkülöz,

Semmi esetre sem tekinthetünk el attól a mára már elfogadott szakmai követelménytől sem, hogy a kihelyezendő gyermek életkora kisebb legyen a családban élő gyermekek legkisebbikének életkoránál.

De ugyanilyen fontos szakmai követelménynek tartjuk azt is, hogy a nevelőszülő saját gyermekeinek egyöntetű elfogadásával történjen a kihelyezés. Éppen ezért a nevelőszülők alkalmassági vizsgálatában sort kell keríteni a nevelőszülő saját gyermekeinek meghallgatására is, hogy a nevelőszülő előtt esetleg rejtve maradó szorongásukra, félelmükre, tiltakozásukra fény derülhessen.

A nevelőszülői tanácsadók tapasztalata szerint különösen nagy a testvérféltékenység veszélye ott, ahol a saját gyermek egyke. Egy-egy kihelyezés kapcsán erre is gondolnunk kell.

Kíváncsiak voltunk a visszakerült gyerekek nevelőszüleinek szociális helyzetére is. Ennek megítélését a nevelőszülői tanácsadókra bíztuk, hiszen egyedül ők ismerték mélyebben a családokat.

A kapott eredményeket értékelve megállapítható, hogy nem mutatható ki összefüggés a nevelőszülők szociális helyzete és a gyermekek visszakerülése között. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a jövőben el lehet tekintenünk a nevelőszülőnek jelentkezők szociális helyzetének vizsgálatától. Természetesen nem adhatunk gyermeket olyan családoknak, ahol a családtagok a létminimum alatt élnek, ugyanakkor a nevelőszülők kiválasztásánál nem jelenthet előnyt, ha a jelentkező az átlagosnál kiemelkedően jobb körülmények között él.

Szinte szóról szóra ugyanez mondható el a nevelőszülők iskolai végzettségével kapcsolatban is. Nem találtunk ugyanis összefüggést a nevelőszülők iskolázottsága és a gyerekek visszakerülése között.

A nevelőszülők életkora a kihelyezés időpontjában 17-től 70 éves korig szóródott.

Többségükben középkorúak voltak (40 és 50 év között 34 nevelőszülőt találtunk), amikor az óvodás-, illetve kisiskolás korban lévő gyermekek hozzájuk kerültek.

Az esetek tükrében elmondható, hogy ez a tény komoly konfliktusforrást rejt magában.

Hadd idézzünk itt a tanácsadók eseteikkel kapcsolatos összegzésből kettőt:

„Hetedik osztályos volt M., amikor a nevelőanyja agyvérzést kapott, és fél oldala lebénult. M. akkor nagyon megijedt, hogy elveszíti családját. Később a nevelőapának az egyik lábát térdből amputálni kellett. A házaspár érthetően nagyobb megértést és segítséget igényelt volna az erre még éretlen lánytól. Rossz időpontban is történtek ezek, mert a pubertásban lévő lány pont az elszakadni vágyás kezdetén élte meg a kötelek kényszerűbb szorossá válását. A nevelőszülők ezt hálátlanságnak élték meg, és tulajdonképpen ez mérgesítette el a helyzetet.”

(A nevelőszülők ötvenen túl voltak, amikor a nyolc éves kislányt magukhoz vették.)

„A legfőbb tanulságot E. fogalmazta meg kérdésével: kit adtunk mi neki, amikor nevelőszülőhöz helyeztük? A nevelőanya túl idős volt hozzá – nagymamát adtunk? A velük élő 26 éves lány nem testvére, nem is anyja – kije?”

(Szintén ötvenen túl voltak a nevelőszülők, amikor az akkor öt éves kislány hozzájuk került.)

Látható tehát, hogy a nevelőszülők életkora nem elhanyagolható szempont egy-egy nevelőszülői kihelyezés sikeressége szempontjából.

Nehéz helyzetben van a GYIVI, amikor ezt a szempontot a kihelyezés megvalósításakor figyelembe kívánja venni, mert általában az a tapasztalat, hogy többségében középkorúak a nevelőszülői feladatra jelentkezők.

Ha egy kicsit utánagondolunk, ez érthető is. Hiszen mi is motiválja a jelentkezőket az esetek többségében?

Sokán vannak, akiket az, hogy nem lehet saját gyerekük, ők kezdetben várnak, hosszú évekig várnak a saját gyerekekre, és amikor beletörődtek abba, hogy hiába reménykednek, akkor már negyven körül járnak.

Sokakat az motivál, hogy saját gyermekeik kirepültek, de még elég erőt éreznek magukban arra, hogy gyereket neveljenek. Ők sem fiatalok már.

Sokan vannak, akik azért jelentkezők, mert magányosak. A magány érzése is csak a középkorúaknál kezd igazán gyötrővé válni, addig reménykednek abban, hogy házastársat, élettársat találnak maguknak.

Sokuknak már van saját gyerekük, esetleg több is, de szeretnének még egyet. Tudják azonban, hogy az ő életkorukban ez már kockázatos, és ezért jelentkezők. Ők sem fiatalok már.

Látjuk tehát, hogy miért a középkorúak jelentkezők leginkább.

Ha tudjuk, hogy ez a későbbiek folyamán veszélyeket rejt magában, mi a teendő?

Ha a jelentkező olyannak tűnik, aki nem megmerevedett normarendszerének megfelelően él, aki középkorúsága ellenére is fiatalos, aki lazább, életvidám természetű, annak bátran adhatunk gyermeket.

Ha azonban gyanítható, hogy kialakult nézeteiből egy tapodtat sem enged, ha értékítéleteiből kimozdíthatatlan, a másság elfogadására képtelen, rigid személyiség, legyen bár a becsületesség és a szorgalom mintaképe, mondjunk neki mindenképpen nemet. Annál is inkább, mert a nevelőszülői tanácsadó nem képes hatni az ilyen nevelőszülőre. Egy ilyen esetet példáz tanácsadó kollégánk leírása:

„A nevelőszülő szerette Z.-t, gondoskodni akart róla. Z.-nek és vérszerinti testvérének közös telket vettek az árvajáradékból. Nem jól akartak jót a gyerekeknek. Fő gondjuk lett a telken a fák metszése, permetezése, a veteményezés. A gyerek szórakozni vágyott. Egyre többet hazudozott, barátaihoz járt, nem korrepetálásra az iskolába. A diszkó pénzbe került, a mama nem adott szórakozásra, ő lopott. Kislánnyal megismerkedve szintén tiltásokba ütközött. Rendszeresen beszéltem mind a nevelőszülővel, mind a fúval. A nevelőszülő fújta a magát Negatívjósolatait biztosra vette, hogy beteljesedik. Ebbe a nagymama is besegített, aki egyre öregedett, állandóan rémeket látott Mindezek ellenére Z. nem akart eljönni a családból, a nevelőszülők azonban szabadulni akartak tőle.”

Magyarázatra szorul, hogyan lehetséges, hogy 17 éves nevelőszülővel is találkoztunk a vizsgálat során. Nos, ez a kihelyezés is elgondolkodtató tanulságokkal szolgál.

Három serdülőkorban lévő leánytestvér maradt árván, amikor intézetbe kerültek. Mint ahogy az ilyen esetekben lenni szokott, az átélt közös tragédia szorosán összefűzte őket. A legidősebb nővér nemsokára férjhez ment, és ezzel 17 éves korában „nagykorúsította” magát. Testvérei iránt érzett felelősségérzete arra sarkallta, hogy hűgait nevelőszülőként magához vegye. Ebben a szándékában a sorsukat figyelemmel kísérő pedagógusok, pszichológusok is támogatták őt. Ezzel három serdülő került olyan helyzetbe, amelyben az egyiknek az a szerep jutott, hogy testvéreinek már nem csak testvére lett, hanem az anyaszerepet is el kellett volna játszania. Irányító, korlátozó, nevelni akaró attitűdje azonban hűgaiból ellenállást váltott ki, amely végül kudarchoz vezetett.

Összességében elmondható tehát, hogy a nevelőszülők életkora a serdülőkorba érő gyermekek tekintetében játszik kiemelkedően fontos szerepet. A serdülőkor amúgy is egy olyan állomása a személyiségfejlődésnek, amikor a súrlódások veszélye gyermek és szülő között fokozottabban fennáll. Ha ilyenkor a nevelőszülő már csak koránál fogva is nem képes tudomásul venni nevelt gyermeke önállósulási törekvését, kapcsolatuk végérvényesen tönkremehet.

A továbbiakban olyan kérdéseket tettünk fel a vizsgált esetekkel kapcsolatban, amelyekre csak a nevelőszülői tanácsadók tudtak válaszolni, mert a visszaszállításhoz vezető okok pedagógiai és pszichológiai háttere sajnos az iratanyagokból nem derülhetett ki.

Ide tartoztak azok a kérdések, amelyek közül az első arra vonatkozott, hogy **a kihelyezés után az első, neveléssel kapcsolatos gondok mikor jelentkeztek, és ezek milyen jellegűek voltak.**

A tanácsadók válaszai szerint a legtöbb esetben (42 %) a kihelyezést követően azonnal jelezték a nevelőszülők, hogy problémáik vannak. Elmondásuk szerint előfordult, hogy az új családba kerülő gyerekek hirtelen éjszakai bevizelőkké váltak, álmukból rendszeresen felriadtak, emocionális közeledésre visszavonulással, vagy heves indulati kitöréssel reagáltak. Nagyobbaknál a kihelyezést követő azonnali csavargás, hazudozás és egyéb, a deviancia irányába mutató tünetek jelentkezéséről számoltak be.

A jelenségek gyökerét kutatva azt tapasztaltuk, hogy a kihelyezés körülményei esetenként nem voltak kellően átgondoltak, előkészítettek, illetve az előkészítés nem vonatkozott valamennyi családtagra. A nevelőszülők illuzorikus elképzelésekkel vitték haza a gyerekeket, ezzel szemben előre nem látott helyzetekkel szembesültek.

Előfordult sajnos az is, hogy az előzetes tájékoztatás nem csak hiányos, de félrevezető is volt. Középfokban súlyos értelmi fogyatékos gyermeket mint épértelmű, mentálisan egészséges kisdedit adtak ki az intézetből.

Más esetekben a közösségbe, az **óvodába lépéskor** jelentkeztek először (8,8 %) az addig kiegyenlítően fejlődő gyermeknél az első súlyosabb magatartási, nevelési problémák. A gyerek súlyos alkalmazkodási nehézségeket mutatott, mely a tünetek sokszínűségét hozta magával, például beszédfejlődési zavar, vagy más egyéb neurotikus funkciózavarok formájában.

Iskoláskorban előtérbe kerültek a tanulási nehézségek, amelyek koncentrációs zavarokban, a feladattudat kialakulatlanágában jelentkeztek az addig viszonylag zökkenőmentesen fejlődő gyerekeink 17,7%-ánál. Nagyon gyakori tünet volt a dyslexia és a dysgraphia is, amely másodlagos neurotikus tünetekhez vezetett. A nevelőszülők ilyenkor szembesültek talán leginkább a gyerekkel szembeni elvárásaik, és a gyermek tényleges teljesítménye közötti diszkrépanciával.

Meglehetősen magasnak bizonyult a **serdülőkorban** visszajelzett 20 %-os mutató is, amely a személyiség kisebb-nagyobb indifferenciájával függött össze. Esetenként előfordultak súlyosabb anomáliák is, mint például prostitúció.

A **vérszerinti szülő váratlan felbukkanása** 6,6 %-ban okozott visszafordíthatatlan, elhúzódó krízisállapotot.

Munkánk során vizsgáltuk, hogy a felmerült nehézségekre **hogyan reagált a nevelőszülő.**

Meglepetéssel tapasztaltuk, hogy mindennemű segítséget elutasítva **azonnal visszahozta** a kihelyezett gyereket a nevelőszülők 10%-a. A nevelőszülő nyílt agressziót mutatott az esetek 22 %-ában, és a gyermek viselkedésére szorongással, büntudattal reagált a nevelőszülők 5 %-a.

Viszonylag magas volt azoknak a szülőknek a száma (46 %), akik szakemberek segítségét kérték és igényelték. Kollégáink beszámolóit szerint az érintett szülők igénybe vették egyrészt a tanácsadók segítségét és útmutatásait, másrészt segítségért fordultak az intézményes pedagógiai és egészségügyi szervek szakembereihez.

Felmerül a kérdés, ha a nevelőszülők többsége szakembertől kért segítségét, és ennek ellenére a gyerek a családból visszakerült, mi lehet ennek az oka?

A tanácsadók elmondása szerint a nevelőszülők abban a hitben fordultak szakemberhez, hogy azonnali, hatékony segítséget kapnak majd tőle. Amikor kiderült, hogy a kezelés csak hosszabb idő után hozhat eredményt, és ehhez a nevelőszülő aktív közreműködése is kell, rádöbbsentek, hogy ezt a terhet már nem képesek felvállalni.

A következő kérdésünk arra vonatkozott, hogy **ki kezdeményezte a nevelőszülői jogviszony felbontását.**

Az iratanyagokból nyilvánvalóvá vált, hogy legtöbbször maga a nevelőszülő (55 %), jelentős százalékban a gyermek (26,5 %), és lényegesen kisebb számban a GYIVI (18,5 %).

Ezek az adatok ismét felvetik a nevelőszülők megfelelő felkészítésének kérdését, és természetesen azt is, hogy mennyire voltak a nevelőszülők alkalmasak a feladatra.

Ahol a gyermek kérésére történt a nevelőszülői jogviszony felbontása, ott természetesen a serdülőkről volt szó.

A tanácsadókat megkérdeztük, hogy miben látják a kihelyezések **sikertelenségének okát**. (Nevelőszülő alkalmatlansága 19 esetben, a gyermek magatartása 10 esetben, mindkettő 14, egyéb 2 esetben.) Itt persze ismét definíciós kérdések merülnek fel, vagyis, hogy mi az alkalmatlanság kritériuma, és probléma az is, hogyan korrelál ez az eredeti környezettanulmányban leírtakkal. Ki és miben téved(ett), és ez hogyan korrigálható, vagy legalábbis hasznosítható tapasztalat a jövőben?

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a sikertelen nevelőszülői kihelyezéseknél az általánosnak mondható okok nem feltétlenül fontossági sorrendben a következők voltak:

- a nevelőszülők alkalmassági vizsgálatának hiánya
- a nevelőszülői feladatok tisztázatlansága az e feladatra vállalkozók előtt
- a nevelőszülők felkészítetlensége a várható problémákra (dackorszak, neurotikus tünetek, serdülőkori nehézségek, vérszerinti szülővel való kapcsolattartás, stb.)
- a nevelőszülők életkora
- a gondozóintézményekben elindult ellenőrizhetetlen patronálási folyamatok
- a gyerek és a vérszerinti szülő kihelyezés előtti felkészítésének hiánya
- a gondozási terv készítésének a hiánya
- a családgondozók és tanácsadók jobb felkészítése, továbbképzése, együttműködésük fejlesztése.

Nem tettünk említést még néhány olyan nehézségről, amelyek szintén megnehezítik a nevelőszülői kihelyezések sikerességét, és amelyek változtatására sajnos a közeljövőben sem igen van kilátás. Itt elsősorban a tanácsadók túlterheltségére gondolunk. Egy-egy kollégára ugyanis nem kevesebb, mint átlag 45-50 család jut. Szakmai képtelenség abban reménykedni, hogy a segítők ilyen családlétszám mellett lelkiismeretes, igényes munkát végezzenek. Ha ehhez még hozzátesszük azt is, hogy az adminisztrációs munka mennyi idejüket rabolja el, és azt is, hogy az örökbefogadásra jelentkezőknél is ők készítik el a környezettanulmányokat, akkor teljesen nyilvánvalónak látszik, hogy emberfeletti elvárásokat támasztunk velük szemben. Nem csoda, ha lassan elveszítik türelmüket a családjaikkal szemben, ha felületesen ítélnének róluk, ha munkájuk gépiessé válik.

Maguk továbbképzésére, a regenerálódáshoz szükséges pihenésre már egyáltalában nem jut idejük. Hogy ilyen fokú kizsákmányolás mellett is többségük hosszú évek óta végzi ezt a munkát, szakmai elhivatottságuknak köszönhető. Erre építeni azonban becstelenség, és hosszabb távon nem is kifizetődő. Elcsigázott munkatársaktól ugyanis nem lehet elvárni, hogy szakmailag nyitottak, új koncepciók befogadására képesek legyenek. Különös jelentősége van ennek ma, amikor a nevelőszülői hálózat működése, milyensége a figyelem előterébe került, amikor a gyermekvédelemben betöltött szerepe felértékelődött.

Véleményünk szerint nevelőotthonokra a jövőben is szükség van. Az ismét csak tisztázandó, hogy milyen méretű, szakmai színvonalú intézményekre.

Azoknál a gyerekeknél, akiknél a szűkebb vagy tágabb családdal rendszeres kapcsolat alakult ki, körültekintően kell eljárni a nevelőszülőhöz történő kihelyezésnél, különösen Budapesttől nagyobb távolságra nem szabadna kihelyezni. Ilyen esetekben a gyermek szülei felé érzelmileg elkötelezett, nem tud, esetleg nem is akar nevelőszülei érzelmi elvárásainak megfelelni. Kölcsönös csalódottság alakulhat ki közöttük. Ugyanakkor nem megoldás, ha elfogadjuk, hogy az intézményi nevelőkkel való kapcsolat lazább, tehát kevésbé fájdalmas ez a megoldás. Fontos, hogy segítsünk elfogadni gyerekeknek és szülőknek egyaránt, hogy

lehetséges a kétféle kötődés, gazdagodhat ezáltal a személyiség és segíthet mindkét szülőnek. Másrészt, a gyermekotthoni gondozókkal tartott kapcsolat is alapvető lehet, kell, hogy legyen, nem csak megőrző; hiszen, ha a professzionális segítő nem elég erős modell, nem viszonyítási pont, hogyan lehetne az a laikus nevelőszülő, vagy a vérszerinti szülő!?

Átgondolás tárgya a kihelyezés a deviancia irányában veszélyeztetett gyermekek esetében is, de megfontolást igényel az értelmi vagy testi fogyatékos kiskorúaknál is. Speciálisan képzett, erre a feladatra vállalkozókat kell találni, nem pedig eltitkolni a problémát és kész helyzet elé állítani a nevelőszülőket, illetve utólag felfedezni a korábbi mulasztások miatt nem ismert betegséget, fogyatékossgot.

Számolni kell azzal a lehetőséggel is, hogy a nevelés-gondozás hosszú folyamata alatt a mégoly gondos prevenció ellenére is a nevelőszülő alkalmatlanná válik a szülői szerepre, és sor kerül a gyermek visszahozatalára. Fontos az okok és elkövetett hibák feltárása, nem elsősorban a felelősségrevonás miatt, bár ideje lenne a felelősségi feladatokat világosan, számon kérhetően körülhatárolni, hanem mert ezek elemzése nélkül nem kerülhetők el az újabb fiaskók.

Szükséges a tanulságok, ok-okozati összefüggések feltárása, a reális konklúziók levonása. A gyermek átgondolt visszahelyezését követően pedig emberi, szakmai kötelességünk a magára maradt, sikertelenséggel, büntudattal küszködő gyerek, nevelőszülő megnyugtatása az ő, és saját családja érdekében is.

A fővárosi GYIVI-ben már elindult egy folyamat, amelynek eredményeképpen kialakult a nevelőszülői kihelyezésekkel kapcsolatos új típusú eljárás. Ennek jelei már a gyakorlatban is megmutatkoznak.

Így például, csak szakmai team döntése alapján kerülhet gyermek nevelőszülőhöz, ennek során a vérszerinti szülővel foglalkozó család-gondozók véleménye, munkája is nagyobb súllyal esik latba.

Ugyanilyen fontos eredménynek tartjuk azt is, hogy az alkalmassági vizsgálat többek között lehetővé teszi a látens örökbefogadási szándék kiszűrését, és ugyanilyen jelentőségűnek ítéljük meg azt is, hogy ma már a vérszerinti szülővel való kapcsolattartás fontossága, szükségessége nem kérdőjelezhető meg.

Jelenleg is tartó szakmai viták folynak arról, hogy milyen legyen a leendő nevelőszülők felkészítése, hogy mennyire kell és lehet őket megfizetni stb. Mindez reményeink szerint egy igényesebb, felkészültebb, strukturáltabb, a váratlan nehézségeket jobban kiküszöbölő, eredményesebb munkához vezet.

Bartos Klára
Zsámbéki Eszter